

ДОСВІД РОБОТИ РАД ПРИ ПОПЕЧИТЕЛЯХ КИЇВСЬКОГО ТА ХАРКІВСЬКОГО НАВЧАЛЬНИХ ОКРУГІВ З УДОСКОНАЛЕННЯ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛЬСЬКИХ КАДРІВ ДЛЯ ЗАКЛАДІВ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

EXPERIENCE OF THE ACTIVITIES OF THE BOARDS OF TRUSTEES OF KYIV AND KHARKIV EDUCATIONAL DISTRICTS ON IMPROVING THE TRAINING OF THE PEDAGOGICAL STAFF FOR INSTITUTIONS OF SECONDARY EDUCATION

У статті проаналізовано досвід роботи вищих колегіальних органів навчальних округів українських губерній Російської імперії – рад при попечителях Київського та Харківського навчальних округів – з удосконалення підготовки вчительських кадрів для закладів середньої освіти у 60–70-х роках XIX століття.

Установлено, що дискусія з питань удосконалення підготовки вчителів для закладів середньої освіти була ініційована Міністерством народної освіти. Вона була зумовлена, з одного боку, браком учителів у зв'язку з уведенням у дію нового «Статуту гімназій та прогімназій відомства Міністерства народної освіти» (1864), з іншого – недоліками в роботі педагогічних курсів, відкритих при університетах у 1860 році.

З'ясовано, що ради при попечителях Київського та Харківського навчальних округів, які здійснювали безпосереднє керівництво педагогічними курсами при університеті Св. Володимира та Харківському, підтримали пропозицію голови вченого комітету Міністерства народної освіти А. Воронова про необхідність збереження чинної системи підготовки вчительських кадрів за умови усунення таких недоліків: обмежена кількість казенних стипендій та їхній незначний розмір; поєднання кількох предметів для вивчення в деяких відділах педагогічних курсів; недосконалість способів контролю за заняттями вчительських кандидатів. Члени цих рад погодилися з думкою вченого комітету, що підготовка майбутніх учителів має бути як теоретичною, так і практичною і здійснюватися університетами. Однак ради розійшлися у поглядах щодо участі гімназій у реалізації практичного складника такої підготовки. Зокрема, рада при попечителі Київського навчального округу висловила за одnorічну практичну підготовку кандидатів-педагогів на базі гімназій після завершення курсу наук в університеті. Рада ж при попечителі Харківського навчального округу запропонувала всю справу підготовки майбутніх учителів (як теоретичну, так і практичну) покласти виключно на університети, тим самим повністю усуваючи гімназії від участі в цьому процесі. Основні засади, структура та зміст такої підготовки знайшли відображення у проекті «Положення про педагогічні курси при Імператорському Харківському університеті» (1864).

Виявлено, що Міністерство народної освіти у проекті нового «Положення про підготовку вчителів гімназій та прогімназій» (1865) лише частково врахувало пропозиції рад при попечителях Київського та Харківського навчальних округів, а з приходом нового очільника графа Д. Толстого взагалі відмовилося від ідеї підготовки педагогічних кадрів на педагогічних курсах при університетах. З метою підготовки вчителів

для закладів середньої освіти були відкриті спеціальні вищі заклади освіти – історико-філологічні інститути у Санкт-Петербурзі (1867) та Ніжині (1875).

Ключові слова: Міністерство народної освіти, рада при попечителі навчального округу, заклади середньої освіти, підготовка вчителів, педагогічні курси, вища педагогічна освіта.

The article analyses experience of the activities of the highest collegiate bodies of the educational districts in the Ukrainian governorates of the Russian Empire, the Boards of Trustees of Kyiv and Kharkiv educational districts, on improving the training of the pedagogical staff for institutions of secondary education in 60–70s of the 19th century.

It was concluded, that discussions on the matter of improvement of training of the pedagogical staff for institutions of secondary education was initiated by the Ministry of Public Education. It was caused, on the one hand, by the lack of teachers due to the implementation of the new "Statute of Gymnasiums and Pro-Gymnasiums Governed by the Ministry of Public Education" (1864) and, on the other hand, by the flaws of the pedagogical courses, opened at the universities in 1860.

It was established, that the Boards of Trustees of Kyiv and Kharkiv educational districts, that provided immediate guidance to the pedagogical courses at the St. Vladimir and Kharkiv Universities, endorsed proposal by the chairman of the scientific committee of the Ministry of Public Education A. Voronov that it is necessary to keep the existing system of pedagogical staff training provided that the following deficiencies were addressed: limited number of the state-funded scholarships and their insufficient amount; combining of several subjects in certain departments of the pedagogical courses; inadequacy of the measures of control over candidates' studies. Members of these boards agreed to the view of the scientific committee that the training of prospective teacher should be both theoretical and practical, and should be conducted by the universities. However, the boards differed in their views regarding participation of the gymnasiums in the implementation of the practical part of such training. Particularly, Board of Trustees of the Kyiv educational district supported one-year practical training of the candidates at gymnasiums after graduating from the studies at the university. On the other hand, Board of Trustees of the Kharkiv educational district proposed to entrust the whole training of prospective teachers (both theoretical and practical) exclusively to the universities, completely removing gymnasiums from this process. Basic guidelines, structure and content of such training were reflected in the project of "Regulation on Pedagogical Courses at the Imperial Kharkov University" (1864).

УДК 378(09)(477)«18»
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2020/28.2>

Балацінова А.Д.,
канд. пед. наук, доцент,
докторант кафедри педагогіки
Харківського національного
педагогічного університету
імені Г.С. Сковороди

It was established that the Ministry of Public Education in its project of the new "Regulation on the Training of the Gymnasiums and Pro-Gymnasiums Teachers" (1865) took notice of the proposals of the Boards of Trustees of Kyiv and Kharkiv educational districts only partly, and with the appointment of its new head, count D. Tolstoy, completely abandoned idea to train pedagogical staff at the pedagogic courses at universities. In

order to train teachers for the institutions of secondary education specialized institutions of higher education were established – Institutes of History and Philology in Saint-Petersburg (1867) and Nizhyn (1875).

Key words: Ministry of Public Education, Board of Trustees of the educational district, institutions of secondary education, training of the teachers, pedagogical courses, higher pedagogical education.

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Модернізація системи підготовки педагогічних працівників в умовах реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» вимагає критичного осмислення досягнутого і зосередження зусиль та ресурсів на розв'язанні найбільш гострих проблем, які стримують розвиток, не дають можливості забезпечити нову якість вищої педагогічної освіти, адекватну сучасним викликам.

У цьому контексті науковий інтерес викликає вивчення вітчизняного педагогічного досвіду з означеної проблеми, зокрема результатів широкої дискусії щодо способів підготовки вчителів для гімназій та прогімназій українських губерній Російської імперії, ініційованої Міністерством народної освіти в середині 60-х років XIX століття. Активну участь у ній взяли ради при попечителях Київського та Харківського навчальних округів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Вивчення наукових джерел дозволяє констатувати, що питання розвитку вищої педагогічної освіти в Україні в історичному контексті широко представлені в докторських (Н. Дем'яненко [1]; Л. Зеленська [2]; В. Майборода [3] та ін.) і кандидатських (І. Важинський [4]; І. Кравченко [5]; І. Прудченко [6] та ін.) дисертаціях, у науковій періодиці (А. Павко [7]; Г. Сомбаманія [8] та ін.). Однак діяльність рад при попечителях навчальних округів українських губерній Російської імперії з удосконалення підготовки педагогічних кадрів для закладів середньої освіти не розкрита повною мірою.

Мета статті – на основі аналізу архівних документів та історико-педагогічних джерел схарактеризувати досвід діяльності рад при попечителях Київського та Харківського навчальних округів з удосконалення підготовки вчителів для закладів середньої освіти (1860–1875 рр.).

Виклад основного матеріалу. На початок 60-х років XIX століття у Російській імперії проблема із забезпеченням закладів середньої освіти вчителями залишалася гострою. Особливо це стосувалося віддалених гімназій, де число вакантних посад було значним. Із уведенням в дію нового «Статуту гімназій та прогімназій відомства Міністерства народної освіти» (1864), приписи якого вимагали від викладачів наук і мов мати «схвальні» атестати про закінчення повного університетського курсу й свідоцтво про прослуховування

особливого педагогічного курсу [9, с. 170], ситуація ускладнилася. Більшість гімназій могла залишитися без учителів, зокрема давніх і нових мов й усіх предметів історико-філологічного факультету [10, с. 21].

У роботі ж педагогічних курсів, які було відкрито 1860 року в усіх університетських містах імперії з метою розв'язання проблеми підготовки необхідної кількості вчителів для закладів середньої освіти відомства Міністерства народної освіти, вже у перші роки існування виявилися недоліки. На переконання попечителів навчальних округів, такі недоліки були спричинені: 1) досить обмеженою кількістю казенних стипендій; 2) незначним розміром цих стипендій, які матеріально фактично не забезпечували стипендіатів; 3) поєднанням у деяких відділах педагогічних курсів кількох предметів для вивчення, що викликало низку утруднень у кандидатів-педагогів; 4) недосконалістю самого «Положення про педагогічні курси» (1860) і способів контролю за заняттями стипендіатів [10, с. 27–28].

Так, для підготовки вчителів на педагогічних курсах було виділено лише 67 щорічних казенних стипендій, із яких 8 призначалися для Київського, 7 – для Одеського і 6 – для Харківського навчальних округів [11, с. 257]. Для розв'язання цієї проблеми Міністерство народної освіти прийняло ухвалу спрямувати на ці цілі 150 стипендій по 200 рублів кожна, які було призначено колишнім студентам Санкт-Петербурзького університету для продовження навчання в інших університетах імперії після його тимчасового закриття 20 грудня 1861 року. Кошти було розподілено між трьома університетами – Московським, Казанським і Харківським [12]. Їх мали отримувати лише ті студенти історико-філологічного та фізико-математичного факультетів названих університетів, які по завершенні університетського курсу зобов'язувалися продовжити навчання на педагогічних курсах і прослужити установлену кількість років «по навчальній частині Міністерства народної освіти». Для визначення порядку призначення й користування такими стипендіями ради університетів мали укласти особливі правила з урахуванням приписів, розроблених міністерством [13, стп. 1030]. Так, рада Харківського університету на засіданні 21 серпня 1863 року розглянула пропозицію попечителя Харківського навчального округу від

05 серпня 1863 року за № 2765. Документ містив рішення ради при попечителі навчального округу щодо розроблення радою університету правил про стипендії 14 червня 1862 року на засадах, зазначених у пропозиції міністра народної освіти за № 7153 від 15 липня 1863 року [14, с. 42]. Розглянувши це питання, рада ухвалила таке рішення: доручити історико-філологічному й фізико-математичному факультетам укласти правила про стипендії Міністерства народної освіти на визначених міністром засадах і представити їх для розгляду в раду університету [14, с. 45].

Водночас розмір педагогічних стипендій, який для губернських міст, зокрема Києва і Харкова, становив 300 рублів, Міністерство народної освіти не збільшило, аргументуючи це браком у його бюджеті будь-яких вільних коштів. Крім того, розглядаючи призначення стипендії не як засіб повного забезпечення існування стипендіата, а як допомогу, міністерство вважало, що розмір установлених педагогічних стипендій цілком відповідає цій меті [15].

Утім, міністерство погодилося із зауваженнями попечителів навчальних округів стосовно того, що поєднання у деяких відділах педагогічних курсів кількох обов'язкових предметів може слугувати перешкодою для поглибленого вивчення якогось одного предмета гімназичного курсу. Зважаючи на це, Головним правлінням училищ були внесені зміни до §18 «Положення про педагогічні курси» (1860), які надали попечителям навчальних округів право на підставі рішень рад при них спеціалізувати предмети відділів, які обирають кандидати-педагоги, за умови, що на кожний відділ припадатиме щонайменше один повний предмет гімназичного курсу [16].

Проте попечителі навчальних округів висловлювали однакову думку про те, що головний недолік педагогічних курсів полягав у складності й невизначеності контролю за заняттями стипендіатів [10, с. 67–68]. Так, із теоретичних занять вони були підконтрольні професорам університету, а з практичних – спеціальному педагогічному комітету, створеному при раді при попечителі навчального округу з числа її членів, професора педагогіки, директорів гімназій і за потреби одного або двох педагогів. Комітет відповідав за педагогічну освіту кандидатів-педагогів загалом і призначав останнім безпосередніх керівників із числа найдосвідченіших учителів гімназій, до яких їх розподіляли. Такі вчителі-керівники брали участь у засіданнях педагогічного комітету з правом голосу зі свого предмета. Перебували кандидати-педагоги й під наглядом педагогічних рад та інспекторів гімназій. Утім, вищим органом, що здійснював контроль за їхньою підготовкою, була рада при попечителі навчального округу. Члени ради проводила іспити кандидатів-педагогів, розподіляли їх за

двома розрядами для дійсної служби й видавали атестати на право викладання та/або виховання. За такої складної організації контролю за здобувачами на педагогічних курсах досить важко було досягти єдності вимог усіх сторін, залучених до процесу підготовки вчительських кадрів.

З огляду на предмет нашого дослідження зупинимось докладніше на позиції голови ради при попечителі Харківського навчального округу К. Фойгта щодо устрою педагогічних курсів. Своєї думки він виклав міністру народної освіти О. Головніну в листі від 12 квітня 1863 року за № 1181 [17, арк. 40–45 зв.]. Головний недолік роботи педагогічних курсів К. Фойгт убачав у надзвичайно складній їх організації. На його переконання, не було жодної потреби у безпосередній участі в їхній роботі ради при попечителі – найвищого колегіального органу навчального округу – тоді як інші важливі справи (проведення випробувань на вищій ступені; надання висновків щодо пробних лекцій осіб, які претендували на різні викладацькі посади; обрання на професорські кафедри тощо) були безпосередньо передані для вирішення факультетам і раді університету. Окрім цього, залишалося невирішеним питання про діяльність педагогічного комітету: у його роботі не брали участі професори університету – керівники кандидатів-педагогів у теоретичних заняттях.

К. Фойгт уважав, що директорів гімназій залучали до цієї справи без жодної суттєвої користі. Вони отримували винагороду за роботу, якої не виконували. Пасивну роль відігравали й учителі гімназій, оскільки основний вплив на організацію занять кандидатів-педагогів мали професори університету. Зі свого боку останні замість того, щоб керувати свідомим засвоєнням здобувачами знань, які мали скласти основу майбутньої педагогічної діяльності, вважали своїм обов'язком повідомляти кандидатами-педагогами відомості понад університетський курс.

На думку попечителя Харківського навчального округу, уроки, які проводили кандидати-педагоги в гімназіях, мало приносили користі як їм, так і їхнім учням: кандидатам – оскільки їхні хиби залишалися здебільшого без указівок і виправлень; учням – тому що уроки ці не перебували у повній гармонії з викладанням учителів й порушували природний, послідовний перебіг навчання.

Крім того, К. Фойгт зауважував, що згідно з правилами прийому, чинними на той час, бажаючих вступити на педагогічні курси у Харківському університеті було мало. Проте і вони мали переважно життєві цілі: після закінчення університету залишитися у Харкові й забезпечити своє існування вступом у казенні стипендіати. При цьому більшість із них відразу заводила пансіонерів, приватні й казенні уроки, а деякі – навіть сім'ї. Так, дворічний педагогічний курс в 1862 році закін-

чили лише троє стипендіатів. Результати, які вони продемонстрували, виявилися посередніми. На квітень 1863 року на педагогічних курсах у Харківському університеті навчалося лише четверо стипендіатів [17, арк. 43–43 зв.].

Зауважимо, що своєкоштных кандидатів-педагогів у Харківському університеті від часу заснування педагогічних курсів не було і в майбутньому їх суттєвого поповнення не очікувалося. На переконання попечителя, причина такої ситуації крилася у тому, що й без навчання на педагогічних курсах і обов'язкового терміну служби дійсні студенти та кандидати університету могли отримати посаду вчителя не тільки в повітових училищах, але й у гімназіях. Керівництво навчальних округів не заперечувало проти цього, оскільки було зацікавлене у якнайшвидшому заміщенні вакантних посад. За словами К. Фойгта, від цього на педагогічні курси дивилися як на установу зайву, яку можна легко обійти й досягти тієї ж самої мети [17, арк. 44].

Для усунення зазначених недоліків в організації роботи педагогічних курсів і залучення якомога більшої кількості молодих людей, які бажали присвятити себе педагогічній діяльності, попечитель Харківського навчального округу запропонував змінити їхній устрій. У проєкті «Положення про педагогічні курси при Імператорському Харківському університеті» він виклав своє бачення цієї проблеми [17, арк. 46]. Проте у 1863 році Міністерство народної освіти вважало передчасним вносити будь-які зміни у «Положення про педагогічні курси» 1860 року, зважаючи на те, що «неможливо за такий короткий термін безпомилково визначити його достоїнства та недоліки» [16, стп. 1044].

Утім, уже в 1864 році Міністерство народної освіти знову порушило питання про підготовку вчителів для гімназій та прогімназій. У пошуках шляхів ефективного розв'язання проблеми вчений комітет Міністерства народної освіти розглянув пропозиції щодо способів підготовки майбутніх учителів, представлені його головою А. Вороновим і двома членами – І. Штейнманом і М. Благовіщенським. Зокрема, А. Воронов пропонував зберегти чинну систему педагогічних курсів з усуненням тих недоліків, які мали місце, а також значно збільшити кількість стипендіатів. На цьому наполягав й І. Штейнман. Водночас М. Благовіщенський висловився за відновлення Головного педагогічного інституту як закритого закладу освіти, вважаючи його найнадійнішим і найкращим засобом підготовки вчителів для гімназій [10, с. 46].

У процесі обговорення всіх поданих пропозицій учений комітет дійшов таких висновків:

1. Відкриття закритого закладу освіти для підготовки вчителів, на кшталт колишнього Головного педагогічного інституту та педагогічних інститутів при університетах, не є виправданим.

2. Підготовка гімназичних учителів при університетах є більш прийнятною й зручнішою, як порівняти із заснуванням окремого закладу.

3. Підготовка вчительських кандидатів має бути як теоретичною, так і практичною. Теоретична підготовка має включати засвоєння наукових знань та слухання курсу педагогіки; практична – практичні заняття під керівництвом професорів та викладання в гімназії. Стипендії вчительським кандидатам мають призначатися починаючи з першого курсу університету на підставі відбору в стипендіати за атестатом чи за результатами спеціального іспиту [10, с. 47].

Стосовно ж часу підготовки й місця практичних занять члени вченого комітету розійшлися в поглядах. Одні пропонували починати й завершувати педагогічну підготовку стипендіатів одночасно з університетським курсом, інші вважали більш зручним упродовж навчального університетського курсу обмежитися в підготовці вчителів тільки теоретичними заняттями, а для практичного застосування отриманих знань і для викладання в гімназіях додати ще один рік із продовженням виплати стипендії.

Після всебічного обговорення цього питання члени вченого комітету одностайно підтримали останній варіант. Однак щодо місця практичного викладання вони так і не дійшли згоди. Прибічники першого погляду для досягнення єдності у підготовці наполягали на необхідності мати одну спеціальну взірцеву гімназію, де кандидати-педагоги могли викладати під керівництвом досвідчених учителів. Прибічники іншого погляду вважали більш зручним розподіл стипендіатів для практичних занять за кількома гімназіями, а досягнення єдності пропонували за рахунок запровадження спільного для всіх контролю.

Ці висновки вченого комітету з пропозиціями А. Воронова, І. Штейнмана і М. Благовіщенського було надіслано попечителям Санкт-Петербурзького, Московського, Казанського, Дерптського, Харківського та Київського навчальних округів для обговорення в радах при попечителях [10, с. 49]. Їх на своєму засіданні 06 листопада 1864 року розглянула рада при попечителі Харківського навчального округу [18, с. 8], а 26 листопада 1864 року рада при попечителі Київського навчального округу заслухала висновки педагогічного комітету з цього питання [19, с. 108].

Ради при попечителях Харківського та Київського навчальних округів віддали перевагу пропозиціям голови вченого комітету А. Воронова, висловившись у такий спосіб проти відкриття спеціальних закритих закладів освіти для підготовки вчителів для гімназій та прогімназій. Члени рад також погодилися з думкою вченого комітету, що підготовка майбутніх учителів має бути як теоретичною, так і практичною та належати до компетенції університету. Відмінність у поглядах рад полягала

в обґрунтуванні ролі, яку вони відводили гімназіям у підготовці кандидатів-педагогів. Рада при попечителі Київського навчального округу, як і ради при попечителях Дерптського, Санкт-Петербурзького, Московського і Казанського навчальних округів, висловилися за участь гімназій у практичній підготовці майбутніх учителів [10, с. 51]. На переконання цієї ради, стипендіати після завершення курсу наук в університеті мають бути закріплені за гімназіями університетського міста як позаштатні вчителі з продовженням виплати їм стипендій. У гімназії під керівництвом досвідчених учителів вони мають тренуватися у практиці викладання: відвідувати уроки вчителів, читати пробні лекції, писати твори педагогічного змісту [19, с. 109].

Водночас рада при попечителі Харківського навчального округу визнавала можливим усю справу їхньої підготовки (як теоретичну, так і практичну) покласти виключно на університети і завершувати її одночасно із закінченням університетського курсу, тим самим повністю усуваючи гімназії від участі в цьому процесі [10, с. 51].

Найбільше різнилися думки рад при попечителях навчальних округів стосовно способів підготовки майбутніх учителів. Рада при попечителі Київського навчального округу вважала, що спеціальні заняття кандидатів-педагогів в університеті мають полягати тільки у вивченні педагогіки, для якої потрібна окрема кафедра. Крім того, їхня підготовка під час перебування в університеті має включати: а) написання твору, який би доводив, що стипендіат займається науками вибраного ним відділу (не менше одного такого твору на рік); б) бесіди з професором педагогіки, який повинен слідкувати за їхніми заняттями і спрямовувати їх; в) піврічні та річні іспити з предметів університетського курсу; г) випускний екзамен, на якому стипендіати мають продемонструвати не тільки знання університетського курсу, а й знання елементарного курсу наук, які входять до складу гімназичної освіти [19, с. 109].

Рада при попечителі Харківського навчального округу найбільш детально з-поміж інших рад висвітлила питання про те, у чому саме мають полягати заняття кандидатів-педагогів. Пропозиції ради знайшли відображення у проєкті «Положення про педагогічні курси при Імператорському Харківському університеті». Зокрема, усі предмети занять кандидатів-педагогів рада при попечителі Харківського навчального округу пропонувала розподілити на 8 розрядів: 1) давня класична словесність; 2) слов'яно-російська словесність; 3) історія; 4) географія; 5) математика з космографією, фізикою й основами хімії; 6) природнича історія; 7) французька мова; 8) німецька мова. На думку членів ради, крім цих предметів, усі кандидати обов'язково мають слухати педагогіку та дидактику. Педагогіку й загальну дидактику слід

викладати на першому і другому курсах університету, а спеціальні педагогічні заняття з одного або двох розрядів (за вибором кандидатів), як і викладання часткових дидактик, що належать до цих розрядів, – на третьому і четвертому курсах [18, с. 10–11].

Заняття студентів-педагогів під час університетського курсу доцільно поділити на загальні (з усіма студентами) й спеціальні (власне педагогічні). Перші полягають у «ґрунтовному опануванні університетських лекцій за допомогою практичних вправ у семінаріях з науковим характером», що мають за мету формувати у студентів уміння працювати з науковим матеріалом, здатність самостійно обробляти цей матеріал й критично його оцінювати [18, с. 10]. Спеціально-педагогічні заняття студентів-педагогів, органічно поєднуючись із загальними, мають полягати у: 1) критичному вивченні гімназичних керівництв з вибраних наук і методів викладання останніх у гімназіях; 2) читанні рекомендованих професорами творів і статей, що стосуються викладання в гімназіях вибраних наук з обов'язковим представленням звітів, витягів або перекладів; 3) складанні конспектів і нотаток для майбутнього викладання в гімназіях; 4) написанні самостійних творів з тією ж метою.

Упродовж останнього року університетського курсу під безпосереднім керівництвом професора педагогіки кандидати-педагоги мають вправлятися у практичному викладанні: а) шляхом викладання у присутності своїх товаришів того самого розряду в аудиторії університету уроків на теми, що передбачені предметами гімназичного курсу; б) шляхом періодичного викладання в класах гімназії під безпосереднім керівництвом професора педагогіки, за участі професорів-керівників та у присутності інших студентів-педагогів. Ці заняття доцільно супроводжувати бесідами й диспутами між кандидатами-педагогами одного розряду, після чого професор має виставити їм остаточну оцінку [18, с. 10–11].

Учений комітет, обговоривши пропозиції рад при попечителях навчальних округів про способи підготовки вчителів гімназій та прогімназій, представлені в Міністерство народної освіти попечителями навчальних округів, на початку 1865 року підготував проєкт нового «Положення про підготовку вчителів гімназій та прогімназій». 23 березня 1865 року імператор Олександр II схвалив основні засади нового положення [20]. Їх аналіз дозволяє стверджувати, що думки рад при попечителях Київського та Харківського навчальних округів були враховані Міністерством народної освіти лише частково. Зокрема, справа підготовки вчителів гімназій та прогімназій покладалася на університети, де вона мала здійснюватися впродовж університетського курсу на історико-філологічному та фізико-математичному факультетах. Передба-

чалось, що студенти, які виявили бажання стати вчителями, слухатимуть лекції професорів цих факультетів разом з іншими студентами. Для підготовки їх до майбутньої педагогічної діяльності для них проводитимуться спеціальні заняття під керівництвом професора педагогіки та деяких професорів історико-філологічного та фізико-математичного факультетів. Зауважимо, що про створення окремої кафедри педагогіки мова в документі не йшла. Викладати педагогіку майбутнім учителям мав викладач філософських наук.

Після закінчення загального університетського курсу вчительські кандидати для вправління у практичних заняттях мали зараховуватися на один рік до гімназій. Лише після цього за наявності в них педагогічних здібностей дозволялося призначати їх на посади вчителів гімназій та прогімназій [20].

Однак, як свідчать результати проведеного історико-педагогічного пошуку, у зв'язку з відставкою О. Головніна з посади міністра народної освіти «Положення про підготовку вчителів гімназій та прогімназій» не було остаточно затверджене й опубліковане [21, с. 426]. Міністерство народної освіти, очолюване його наступником графом Д. Толстим, повертається до думки про необхідність відкриття спеціальних вищих педагогічних закладів освіти. Не заперечуючи суттєвих недоліків у влаштуванні колишнього Головного педагогічного інституту, міністерство вважало ще менш доцільними педагогічні курси при університетах. Свою позицію воно аргументувало тим, що на педагогічні курси за всі роки функціонування було залучено незначну кількість кандидатів, а на їх утримання спрямовувалися всі кошти Головного педагогічного інституту й педагогічних інститутів при університетах. З огляду на зазначене вище Міністерство народної освіти прийняло рішення про ліквідацію педагогічних курсів і відкриття спеціального вищого закладу освіти для підготовки вчителів для гімназій [22, арк. 20а–20г]. 27 червня 1867 року імператорським указом у Санкт-Петербурзі був заснований Імператорський історико-філологічний інститут [23]. Другим вищим закладом освіти загальнодержавного значення для підготовки вчителів класичних мов та історії для гімназій став Ніжинський історико-філологічний інститут князя Безбородька, відкритий у 1875 році на базі Ліцею князя Безбородька в Ніжині [24]. Першим його директором і фундатором став ординарний професор Харківського університету, член ради при попечителі Харківського навчального округу М. Лавровський.

Висновки. Отже, результати проведеного дослідження дають підстави для висновку, що у 60–70-ті роки XIX століття ради при попечителях Київського та Харківського навчальних округів брали активну участь в обговоренні способів підготовки педагогічних кадрів для закладів серед-

ньої освіти. Питання було порушене Міністерством народної освіти у зв'язку з уведенням у дію нового «Статуту гімназій та прогімназій відомства Міністерства народної освіти» (1864) і недоліками в роботі педагогічних курсів, відкритих при університетах у 1860 р.

Ради при попечителях Київського та Харківського навчальних округів підтримали пропозицію голови вченого комітету Міністерства народної освіти А. Воронова про необхідність збереження чинної системи педагогічних курсів за умови усунення наявних недоліків і значного збільшення кількості стипендіатів. Вони також погодилися з думкою вченого комітету, що підготовка майбутніх учителів має бути як теоретичною, так і практичною та належати до компетенції університету. Однак у питанні залучення гімназій до практичної підготовки вчительських кандидатів їхні погляди різнилися. Рада при попечителі Київського навчального округу дотримувалася позиції про необхідність залучення гімназій до практичної підготовки майбутніх учителів. Рада при попечителі Харківського навчального округу пропонувала всю справу їхньої підготовки (як теоретичну, так і практичну) покласти виключно на університети. У проєкті «Положення про педагогічні курси при Імператорському Харківському університеті» (1864) вона детально висвітлила основні засади, структуру та зміст такої підготовки.

Проте Міністерство народної освіти у проєкті нового «Положення про підготовку вчителів гімназій та прогімназій» (1865) лише частково врахувало пропозиції рад при попечителях Київського і Харківського навчальних округів. За керівництва графа Д. Толстого воно взагалі відмовилося від ідеї підготовки вчительських кадрів на педагогічних курсах при університетах. Замість них було відкрито спеціальні вищі заклади освіти.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Дем'яненко Н.М. Загальнопедагогічна підготовка вчителя в Україні (XIX – перша третина XX ст.) : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04. Київ, 1999. 469 с.
2. Зеленська Л.Д. Учені ради в системі діяльності університетів України XIX століття : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01. Харків, 2012. 612 арк.
3. Майборода В.К. Становлення і розвиток національної вищої педагогічної освіти в Україні (1917–1992 рр.) : дис. ... д-ра пед. наук у формі наук. доп.: 13.00.01. Київ, 1993. 58 с.
4. Важинський І.П. Становлення і розвиток педагогічної освіти в Центральній та Східній Україні (1802–1866 рр.) : автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Київ, 2002. 18 с.
5. Кравченко І.М. Учительські інститути в системі підготовки педагогічних кадрів в Україні (друга половина XIX – початок XX ст.) : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. Київ, 2008. 178 с.
6. Прудченко І.І. Київський Фребелівський педагогічний інститут в системі вищої освіти України

(1907–1920 рр.) : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. Київ, 2005. 244 с.

7. Павко А.І. Загальні риси й особливості підготовки педагогічних кадрів в університетах України у ХІХ – на початку ХХ ст. *Український історичний журнал*. 2010. № 4. С. 99–115.

8. Сомбаманія Г.М. Розвиток імператорських університетів як соціокультурний чинник започаткування вищої педагогічної освіти в Україні. *Педагогіка вищої та середньої школи*. 2013. Вип. 37. С. 473–479.

9. Устав гимназий и прогимназий ведомства Министерства народного просвещения. *Полное собрание законов Российской империи*. Собр. 2-е. Санкт-Петербург, 1864. Т. 39. Отд-ние 2. С. 167–179.

10. Материалы по вопросу о приготовлении учителей для гимназий и прогимназий. *Журнал Министерства народного просвещения*. 1865. Ч. 126. Отд-ние. 4. С. 21–90.

11. Положение о педагогических курсах. *Полное собрание законов Российской империи*. Собр. 2-е. Санкт-Петербург, 1862. Т. 35. Отд-ние 1. С. 256–262.

12. Об учреждении в университетах стипендий для бывших студентов Санкт-Петербургского университета (14 июня 1862 г.) *Сборник постановлений по Министерству народного просвещения*. Санкт-Петербург, 1865. Т. 3. Стб. 758.

13. Об обращении 150 стипендий Министерства народного просвещения в обязательные, с предназначением их тем студентам, которые обяжутся перейти в педагогические курсы. *Сборник постановлений по Министерству народного просвещения*. Санкт-Петербург, 1865. Т. 3. Стб. 1029–1032.

14. Протоколы заседаний Совета Императорского Харьковского университета. 1863 г. Июль–декабрь. Харьков, 1864. С. 1–256.

15. Циркуляр по Харьковскому учебному округу. 1863. № 14. С. 158.

16. О мерах к привлечению в педагогические курсы большего числа молодых людей и об изменении §18 Положения о педагогических курсах. *Сборник постановлений по Министерству народного просвещения*. Санкт-Петербург, 1865. Т. 3. Стб. 1042–1045.

17. Дело о доставлении сведений о педагогических курсах в университетах. РГИА: (Рос. гос. истор. архив). Ф. 733. Оп. 147. Д. 84. 92 л.

18. Циркуляр по Харьковскому учебному округу. 1864. № 24. Приб. 2. С. 8–11.

19. Циркуляр по управлению Киевским учебным округом. 1865. № 3. С. 108–109.

20. О приготовлении учителей гимназий и прогимназий. *Сборник постановлений по Министерству народного просвещения*. Санкт-Петербург, 1871. Т. 4. Стб. 147–149.

21. Рождественский С.В. Исторический обзор деятельности Министерства народного просвещения: 1802–1902. Санкт-Петербург, 1902. С. 785.

22. Дело об упразднении педагогических курсов при университетах и об учреждении вместо этих курсов филологического института. РГИА : (Рос. гос. истор. архив). Ф. 733. Оп. 147. Д. 616. 577 л.

23. Устав Императорского историко-филологического института. *Полное собрание законов Российской империи*. Собр. 2-е. Санкт-Петербург, 1871. Т. 42. Отд-ние 1. С. 1043–1047.

24. О преобразовании Лицея князя Безбородко в городе Нежине в Историко-филологический институт князя Безбородко *Полное собрание законов Российской империи*. Собр. 2-е. Санкт-Петербург, 1876. Т. 49. Отд-ние 2. С. 379–380.